

Іван Зязюн
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих АПН України
м. Київ

ОСОБИСТІСНО-АВТОРСЬКА ПРИРОДА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Особистісно-розвивальні педагогічні технології можуть ефективно використовуватись за умови, що вчитель, виконуючи свої професійні обов'язки, народжується сам та існує, самостверджується й реалізується своїми неповторними творчими здобутками передусім із самого й на самого себе. Адже створення особистісно-розвивальної ситуації є процес авторський, що потребує вияву суб'єктивності, співавторства учителя й учня. Своім "само включенням" у педагогічну дію вчитель робить її проблемною, пропонує свій власний варіант проживання смислу, чим і актуалізує особистісну позицію учня. Безсумнівно, професійна компетентність учителя в своїй сфері має вирішальне значення для досягнення успіху у відповідальній, соціально значущій справі - справі учіння і виховання, бо чим краще він володіє закономірностями перебігу педагогічного процесу, тим більше технологічний. Іншими словами, педагог знає про те, як зробити, щоб виникла досконалість, якщо оцінювати за грецькою етимологією поняття "технологія" - уміння, мистецтво, артистизм, майстерність. До того ж етимологічна інтерпретація слова "педагог" у перекладі з давньогрецької мови означає "майстерність виховання".¹

У цьому розумінні питання про педагогічні технології тісно пов'язані з поняттям педагогічної майстерності, бо дії майстра завжди досконалі. Можна бути професійно компетентним педагогом, тобто вільно орієнтуватися в предметній сфері, системно сприймати і діяти в педагогічній реальності, мати особистісно-гуманітарну орієнтацію (на відміну від технократичної), вміти узагальнювати і передавати свій досвід іншим колегам, бути здатним до рефлексії, володіти сучасними педагогічними технологіями, але при цьому не бути педагогом-майстром, а залишатися

звичайним ремісником. Щоб бути майстром, необхідно володіти особистісною професійною неповторністю і унікальністю, своїм стилем діяльності, концептуальністю професійного мислення.²

Педагогічна майстерність є індивідуальним творчим внеском у педагогічну культуру суспільства, і лише повне усвідомлення механізмів власної діяльності та її постійного удосконалення і новоутворення уможливорює передачу майстерності іншим. Тому в справжнього майстра-педагога з'являється своя авторська система, своя школа, свої послідовники.

Уявлення про ідеального вчителя характеризується чималою кількістю якісних показників. Головніші з них:

- "вченість", зазвичай - вітчизняна, за державністю та національністю її носія;
- доступність методів педагога для учнів, тобто "дидактичність", "методичність" знань як здібність і наставництво ці знання ефективно викладати;
- розуміння природи дитини, бачення в ній задатків майбутніх здібностей як придатності для певного виду майбутньої діяльності;
- моральність педагога як зразок поведінки для вихованців, хоч в цілому роль, що відводилася йому, була незначною - він лише передавач знань шляхом використання правильної методи.
- естетичність як необхідне постійне вміння вчителя включати в процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, рідше - комічного, наповнюючи дію потребою-спонукою кожного учня до самоучіння, самовиховання, набування статусу суб'єкта педагогічної дії.³

Отже, аналіз розвитку уявлень про педагога-автора свідчить про те, що особистісне усвідомлення себе майстром, значущості своєї справи, визнання колегами і суспільством - все це складові, що дали можливість говорити про спроможності педагога як майстра. Нині є немало досліджень, присвячених авторській позиції вчителя (Є. Бондаревська, С. Гончаренко, В. Загвязинський, І. Колесникова, Н. Ничкало, В. Семиченко, С. Сисоева та ін.), в яких обґрунтовано створення цілісної системи педагогічної діяльності вчителя як вищого рівня його професійної майстерності. Автори вважають, що поняття "система" є загально-методологічною категорією і розуміють під нею складене із частин ціле, сукупність елементів, які перебувають у взаємозв'язку, взаємодії один

² Колесников И.А. О феномене педагогического мастерства // Интегрированные основы педагогического мастерства. - СПб, 1996. - С. 7-9.

³ Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. - К.: Вища школа, 2005. - С. 46, 215-221.

з одним і утворюють єдність. Причому, властивості системи не зводяться ними до суми властивостей і якості елементів, що входять до її складу.

У системі розрізняються два рівні процесів - функціонування і розвитку, які досліджуються у таких аспектах:

- предметному бутті, статиці, пов'язаних із відторгненням від динаміки реального існування системи з метою виявлення того, із яких елементів вона складається і як ці елементи співвідносяться між собою;
- динаміці її справжнього існування, в якій можна виокремити фази існування і розвитку - виникнення, становлення, еволюціонування, руйнації;
- історичному аспекті.⁴

Звернемося до розгляду безпосередньо авторської педагогічної системи з позицій особистісного підходу. Перші такі дослідження були започатковані педагогами-новаторами Ш. Амонашвілі, В. Шаталовим, О. Захаренком, С. Лисенковою, М. Щетініним. Аналіз літератури дав змогу виокремити такі аспекти діяльності педагогів-новаторів:

- цільова орієнтація на цілісну особистість дитини як самоцінність;
- змістовий - авторизовані варіанти навчальних курсів, орієнтовані на особливості учнів і їхні власні особистісні переваги;
- процесуальний - погодженість методики і змісту, адекватні особистісному розумінню і стилю;
- професійно-особистісний - актуалізація таких умінь і особистісних якостей, які характеризують унікальність і неповторність учителя, його режисерську і акторську майстерність, рефлексію згідно з власною, ексклюзивною педагогічною діяльністю.

Учитель в особистісно-орієнтованому освітньому процесі стає автором (співавтором) цілей, змісту, форм і методів педагогічної взаємодії, творцем такої освітньої ситуації, в якій реалізуються його особистісні функції і затребувана особистість учнів. В умовах особистісної орієнтації освіти сама педагогічна діяльність має авторську природу, бо педагогічна технологія не може штучно привноситися ззовні, а повинна народитися у власному досвіді вчителя: в іншій формі, як авторській, вона існувати не може. Крім того, особистість учителя є одним із джерел цільовизначення, а це означає, що зміст особистісно орієнтованої освіти, що включає в себе особистісний досвід самого вчителя, також в іншій формі, як авторській, існувати не може. Важливо у цьому аспекті діалектику педагогічної дії

усвідомлювати через рівні цільовизначення.⁵ Набування особистісного досвіду, тобто досвіду рефлексії, вибору життєвих цінностей, прийняття відповідальних і нестандартних рішень можливе лише в ситуації, яка затребує вияви особистісної позиції і вчителя, і учня. Створення такої ситуації є процесом авторським, що вимагає вияву суб'єктивності вчителя.

Прикладом особистісно орієнтованої авторської системи може слугувати досвід світлої пам'яті О. Захаренка із Сахнівської школи на Черкащині, що вражав своєю спрямованістю на народну педагогіку, на підтримку сім'ї і сімейних традицій, на розвиток національної свідомості і патріотизму учнів, на найновітніші освітні технології розвитку особистості, активної і творчої, громадянина і господаря землі.

Згідно з виокремленими компонентами особистісно орієнтованої авторської педагогічної системи у досвіді О. Захаренка знаходимо і індивідуальну сукупність особистіших і професійних якостей, і технологію, адаптовану до його індивідуальності, і специфічний комунікативний простір як стильову характеристику професійного спілкування і поведінки. Ці концептуальні ідеї становлять фундаментальні основи особистісно орієнтованих авторських педагогічних систем.

У такий спосіб, згідно з визначеними компонентами особистісно орієнтованої авторської педагогічної системи О. Захаренка, ми знаходимо індивідуальну сукупність особистіших і професійних якостей, а також технології, які допомагають реалізувати особистісний підхід у педагогічній практиці.

Мої неодноразові зустрічі з Олександром Антоновичем на нарадах і семінарах у Москві й Києві, у Сахнівці й Полтавському педагогічному інституті, на зборах Академії педагогічних наук України, де він завжди блискуче виступав, переконували мене у всебічності його підходів до освітньої системи України. Особливо цікавими були його роздуми про вчителя, його талант, соціальний статус, про ранню професійну орієнтацію учнів на педагогічну професію. Він залюбки рецензував наукові й методичні розробки першої на теренах СРСР кафедри педагогічної майстерності в Полтавському педагогічному інституті ім. В.Г. Короленка, очолюваної видатною, на моє переконання, особистістю Н.М. Тарасевич. У Сахнівці, в його директорському кабінеті, ми розмірковували над концептуальними основами педагогічної діагностики професійного становлення майбутнього вчителя. Завжди він наголошував, що від учителя, і лише від нього, залежать абсолютно всі досягнення в освітній системі, а отже, у благополуччі держави і її народу.

⁵ Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності. - К.: Вища школа, 2004. - С. 302-304.

Розробка концептуальних основ педагогічної діагностики професійного становлення випускників Полтавського педагогічного інституту здійснювалася викладачами кафедр педагогічної майстерності, педагогіки і психології. Обґрунтовувався компетентнісний підхід у побудові вищої педагогічної освіти. Його основи відображають:

- розуміння сутності понять "професійна компетентність" і "професійне становлення" сучасної професійної педагогічної діяльності;
- логіку становлення професійної компетентності в процесі професійної педагогічної освіти;
- описування основних змін у досягненні студентів в процесі професійного становлення.

Сутнісні характеристики професійної компетентності дають можливість розробити систему діагностики професійного становлення студентів⁶, максимально орієнтовану на вияв узагальнених професійних умінь і самооцінки себе, цілеспрямовану до різноманітних освітніх потреб студентів. Важливо наголосити, що вища багаторівнева педагогічна освіта має об'єктивні передумови для впровадження такої системи діагностики, передусім за рахунок впровадження кожним студентом внутрішньо професійної освітньої програми індивідуальних освітніх маршрутів, що дають змогу здійснювати ціннісно-цільове самовизначення.

Професійне становлення майбутнього вчителя є процесом, взаємопов'язаним з етапами опанування освітньої програми, і визначає логіку вивчення навчальних дисциплін: кожному етапу процесу (орієнтаційний, теоретико-методологічний і діяльнісний) відповідають певні цільові орієнтації. При цьому цикл загальних професійних дисциплін представлений предметами і курсами, що виконують відповідно орієнтаційну, теоретико-методологічну (пізнавальну) і діяльнісну функції.

У завданнях вивчення конкретної дисципліни фіксуються ті знання, уміння, цінності педагогічної діяльності, які необхідні студенту для розв'язання конкретного професійного завдання. Результатом такого учіння стає "...діалектичність, варіативність, мінливість - стійка риса системи діяльності майстрів, ...яка поєднується з невтомним самоудо-

⁶ *Більги І.* Ло аналізу особистісних детермінант професійної поведінки та вибору професії // Актуальні пролеми психології. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: Збірник наукових праць / Ред. С.Д. Максименко, Н.В. Чепелева, В.О. Моляко та ін. - Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка, Український Центр творчості дітей та юнацтва, 2002. - Частина I. - С. 65-69; *Більги І.* Значення концепції сталих індивідуальних рис особистості для проблеми вибору професії // Проблеми освіти. - 2004. - Вип. 38. - С. 3-10.

сконаленням, самовихованням". Реалізація логіки опанування навчальних дисциплін, в свою чергу, вимагає розробки діагностичного інструментарію, який будується на продуктивній взаємодії викладачів і студентів і спрямований на виявлення професійних досягнень і утруднень наслідків у професійному становленні. Таким чином, крім природного включення у навчальну діяльність, необхідна участь майбутніх учителів і в діагностичному процесі, в процесі самооцінювання, відстеження свого просування етапами професійної освітньої програми. При цьому студент не лише опановує і удосконалює діагностичні уміння в процесі проживання досвіду діагностики, а й аналізує свою діяльність, рефлексує нагромаджений професійний досвід.

Сукупність принципів відбору змісту педагогічної освіти, у контексті якого реалізується зміст підготовки майбутнього вчителя, включає в себе: гуманізацію освіти як вияв можливостей самовиховання і самоосвіти, шляхи розвитку здібностей до педагогічної діяльності; діалогічність навчального матеріалу, що орієнтує студентів на зіставлення різних точок зору, позицій, концепцій; гуманітаризацію, що визначає тенденцію інтеграції знань у сфері людинознавства; фундаменталізацію, що визначає концентрацію навчального матеріалу і створюваного досвіду, уособленого в педагогічних категоріях; додатковість, що характеризує взаємодію різних форм педагогічного знання. Ці принципи відбору змісту підготовки визначають і систему діагностики професійного становлення майбутнього вчителя.

Які ж сутнісні характеристики поняття "педагогічна діагностика досягнень студентів"? Передусім, слід виходити з того, що педагогічна діагностика ("здатність розпізнавати") - це процес визначення "діагнозу", тобто встановлення рівня, етапу розвитку суб'єкта діагностики. Суть діагностики полягає у відстеженні якісних змін, що відбуваються в суб'єкті діагностики, де важливу роль відіграє аналіз основних знань, набутих умінь, сприйнятих цінностей.

Чітко сформульовані освітні цілі, визначені в термінах бажаного освітнього результату, зміни в особистісному розвитку, задають напрями діагностування, відстеження змін і досягнень у професійному становленні студентів.

Разом з тим важливо наголосити, що сукупність діагностичних методик, які забезпечують вивчення процесу нагромадження майбутнім учителем досвіду вирішення професійних завдань, не відмінняє і не заміняє

традиційні форми і методи оцінювання. Вона сприяє продуктивній організації багатофункціонального атестаційного процесу, адекватного сучасним завданням модернізації освіти. В ході атестації варто оцінювати не лише опанування суб'єктами учіння знань, умінь і навичок, що відбивають вузькопредметну підготовку спеціаліста, а готовність вирішувати різні види професійних завдань. Цей підхід доцільно використовувати під час оновлення змісту, форм і системи оцінювання всіх видів атестації - поточної, проміжної, підсумкової. Варто також вводити різні форми обліку особистісних досягнень учнів ("Портфоліо", "Скриню реалій", "Карту досягнень" і т.п.). В рамках такого підходу рекомендується використовувати атестацію рівнів, тобто атестацію опанування навчальної дисципліни (поточна і підсумкова); атестація після закінчення вивчення блоку загальнопрофесійних дисциплін.

Усвідомлення результатів діагностики і осмислення досвіду дають змогу визначити умови стимулювання суб'єктної активності студентів. Ця ідея знаходить своє підтвердження у підході, що базується на таких правилах: відношення до суб'єкта учіння як до суб'єкта свobodного вибору і діяльності; надання суб'єкту можливості усвідомленого особистісного вибору цілей і засобів їх досягнення; надання педагогічної допомоги суб'єкту в ситуаціях утруднень в осмисленні особистісної системи цінностей і прийняття рішень.

Смисл педагогічної допомоги студентам полягає у підтримці педагогом ВНЗ унікально-неповторної, індивідуально-одиночної якості; у наданні педагогічної допомоги майбутньому вчителю у присвоєнні смислу, цінностей майбутньої професійної діяльності в процесі нагромадження професійного досвіду; у визначенні утруднень у професійному становленні.

Отже, професійне становлення майбутнього вчителя можна уявити як цілісне накопичення досвіду професійної діяльності в процесі розв'язання пріоритетних діяльнісно-практичних завдань, виокремлених згідно зі специфікою етапів опанування професійної освітньої програми, серед яких "завдання на цілевизначення", "завдання на організацію знань", "завдання на проектування".

Розгляд професійного становлення у ціннісно-смысловому полі майбутнього вчителя дає можливість зробити такі висновки:

1. З позиції змісту майбутньої діяльності професійне становлення майбутнього вчителя (присвоєння смислу, відношень і цінностей майбутньої професії) - це накопичення досвіду розв'язання навчально-професійних педагогічних завдань, що визначаються специфікою етапу освітньої програми (завдань цілевизначення на основі діагностики, організації знання, проектування).

2. Присвоєння смислу, відношень і цінностей майбутньої професії і удосконалення на їх основі особистості майбутнього вчителя є результатом рефлексії нагромадженого професійного досвіду розв'язання завдань.

3. Суб'єктна позиція майбутнього вчителя характеризує ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, виявляється в умінні майбутнього вчителя концептуалізувати діяльність на основі рефлексивного осмислення накопиченого професійного досвіду ("теорія - в дії").

4. "Рефлексія - в дії" є засобом усвідомлення власних ціннісних орієнтацій в процесі розв'язання професійних завдань.

5. "Рефлексія - після дії" виконує функцію педагогічної допомоги і супроводу в переживанні проблемного і негативного досвіду професійної діяльності.

Реалізація педагогічної діагностики професійного становлення майбутнього вчителя може здійснюватися завдяки технології гуманітарної взаємодії, націленої на накопичення ціннісно-сміслового досвіду розв'язання завдань при вивченні загально-професійних дисциплін і є компонентом спільної діяльності викладача і учня на основі діалогової взаємодії як взаємовпливу.

Розробка сукупності діагностичних методик пов'язана з розв'язанням таких завдань:

1. Чітке визначення предмета діагностики: які аспекти професійного становлення підлягають діагностиці?

2. Розробка інструментарію діагностичного дослідження.

У реалізації цих методик на основі використання прийомів "Рефлексія - в дії" і "Рефлексія - після дії" варто адаптувати конструктивну схему розв'язання рефлексивного завдання Д. Колба (1984), характеристиками якого є циклічність, коли рефлексія і діяльність формують постійний циклічний процес - спіральний і збагачуваний; цілісність, коли учіння на досвіді і учіння опанування знань нерозривні.

Так, нагромадження і систематизація проміжних результатів професійного становлення майбутнього вчителя на кожному етапі професійної освітньої програми (орієнтаційний, теоретико-методологічний, діяльнісний) можуть забезпечуватися оформленням студентом "Портфоліо" і "Процесфоліо". Структура "Портфоліо" є послідовною сукупністю результатів діагностичних методик, що дають змогу виявляти досягнення майбутніх учителів, а "Процесфоліо" - утруднення в мотиваційному, пізнавальному і діяльнісному компонентах ціннісно-сміслового досвіду розв'язання професійних завдань.

У такий спосіб педагогічна діагностика професійного становлення майбутнього вчителя є сукупністю діагностичних завдань, органічно включених в освітній процес із врахуванням специфіки майбутньої

професійної діяльності, етапів опанування освітньої програми, курсів педагогічних дисциплін, розгляду педагогічної діагностики як компонента спільної діяльності викладача і студента. Крім того, діагностична методика дає можливість надавати майбутньому вчителю педагогічну допомогу в переживанні проблемного і негативного досвіду професійної діяльності; педагогічна діагностика є засобом супроводу процесу професійного становлення майбутнього вчителя, що дає змогу коригувати освітній процес згідно з потребами і можливостями суб'єкта учіння.

Модернізація української освіти, зокрема розв'язання найважливішого питання в цій модернізації - підготовки вчителя мають зводитися до основного питання освіти (зовсім безвідносно до основного питання філософії у радянський період) - розвитку системою освіти (через вчителя обов'язково) ціннісної свідомості учнів. Це пов'язано з необхідністю створення умов в освітній практиці для присвоєння особистістю універсальних гуманістичних цінностей.

Іван Зязюн

ОСОБИСТІСНО-АВТОРСЬКА ПРИРОДА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Резюме

Виконуючи свої професійні обов'язки, вчитель, за особистісною авторською методикою, народжується сам, існує, самостверджується й реалізується своїми неповторними творчими здобутками передусім із самого й на самого себе, самоудосконалює систему професійних компетентностей, яку уособлює категорія "Педагогічна майстерність".

Ivan Zyazyun

PERSONAL AUTHOR'S NATURE OF PEDAGOGICAL MASTERY

Summary

While carrying out his duties a teacher by his own author's methods is born, exists, asserts and fulfills himself by his unique creative progress, first of all in and out himself,

improves the system of professional competences which is the category of "Professional Mastery".

Iwan Ziaziun

OSOBOWOSCIOWO-AUTORSKI CHARAKTER SZTUKI PEDAGOGICZNEJ

Streszczenie

Nauczyciel, który wykonuje swoje obowiązki zawodowe zgodnie z własną, autorską, metodyką, odradza się, istnieje, samopotwierdza się i realizuje dzięki swoim niepowtarzalnym twórczym osiągnięciom, sam udoskonala własny system kompetencji pedagogicznych, który uosabia kategorię „pedagogiczne mistrzostwo”.

